

УДК: 316.647.5+316.614.5+159.922.76-056.26

Світлана Александрівна Прокоф'єва-Акопова

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри сімейної та спеціальної педагогіки і психології,
Державний заклад «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»,
вул. Старопортофранківська, 26, м. Одеса, Україна

ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ ДО СІМЕЙ, ЯКІ ВИХОВУЮТЬ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

У статті обґрунтовано дослідження формування толерантності до сімей, які виховують дітей з особливими потребами, висвітлено толерантність як особистісна характеристика, толерантність як система установок та цінностей особистості, толерантність у процесі комунікації, основні компоненти поняття толерантності; розглянуто сім'ю як осередок суспільства та соціально-психологічний аспект формування толерантності в суспільстві. На підставі діагностики індексу толерантності за шкалами «соціальна толерантність» та «толерантність як риса особистості», а також рівнів комунікативної толерантності розроблено та впроваджено корекційну програму для формування в суспільстві толерантності до сімей, які виховують дітей з особливими потребами.

Ключові слова: толерантність як особистісна характеристика, толерантність як система настанов та цінностей особистості, компоненти толерантності, сім'я як осередок суспільства, формування толерантності.

Актуальність проблеми формування толерантності в суспільстві обґрунтовується тим, що з кожним днем світ стає жорстокішим. Непоодинокими стають акти нетерпимості, насильства, тероризму, агресивного націоналізму, расизму, антисемітизму та дискримінації щодо національних, етнічних, релігійних і мовних меншин, біженців, робітників-мігрантів, іммігрантів та соціально найменш захищених груп у суспільстві. Почастішали також акти насильства та залякування щодо окремих осіб, які реалізують своє право на свободу думки і висловлювання переконань. Спостерігається зростання сепаратизму та екстремізму. Особливо це становить загрозу дитячому та молодіжному середовищу, оскільки в цьому віці психіка ще не зміцнилася, в дитини відсутній життєвий досвід. Не завжди діти можуть відрізнити, які моральні цінності їм нав'язують. Взаємна нетерпимість, злоба, агресивність все частіше притаманні дитячому та молодіжному середовищу. Значною мірою в цьому винні засоби масової інформації та соціальне оточення дітей та підлітків [3].

Толерантність – це саме те, чого так не вистачає сьогодні людям: терпіння, терпимості, розуміння, дружнього ставлення, адекватного сприйняття. Толерантність може також розглядатись як система цінностей людського життя, цінність особистості, як співпереживання, співчуття, як ненасильницьке вирішення конфліктів [1].

Виховання толерантності - це лише початок, перший ступінь у більш тривалому процесі розвитку культури світу.

Толерантність - це мінімальна вимога до суспільних відносин не допускати насильства і примусу. В умовах толерантного суспільства може бути здійснено повне розкриття справжніх можливостей людини і суспільства, включаючи еволюцію культури миру та розвитку дружніх спільнот, які її приймають.

Співтовариство розробило низку документів, які тією чи тією мірою відображують проблему полікультурності (Статут Організації Об'єднаних Націй; Міжнародна Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (1965); Загальна Декларація прав людини (1948); Конвенція ЮНЕСКО проти дискримінації в освіті (1960); Декларація прав громадян, які належать до національних, етнічних, релігійних чи мовних меншин (1992); Декларація принципів толерантності; Загальна декларація про культурну різноманітність (2001) та ін. [2].

Проблему толерантності досліджували В. Л. Аношкіна, Л. В. Бурман, Л. А. Гончаренко, В. О. Калінін, К. С. Лях, В. В. Морозов, В. В. Присакар, С. О. Черепанова та ін.; толерантність, емпатія, зокрема у міжетнічних стосунках - В. О. Бакальчук, Т. М. Білоус, С. К. Бондарева, О. А. Грива, Л. П. Журавльова, В. В. Кузьменко, О. А. Лазаріди, В. А. Лекторський, Н. А. Платонова, Ю. С. Яценко та ін. Вивчаються проблеми виховання громадянськості, культурної та етнічної толерантності (М. А. Араджіоні, В. О. Бакальчук; Л. А. Кияшко, В. С. Кукушкін, Б. С. Кобзар, Н. М. Лебедева, Г. Г. Філіпчук та ін.). Загалом, дослідження загальних питань проблеми толерантності здійснюють такі вчені, як О. В. Безкоровайна, Б. В. Варвикович, А. Т. Вакулінська, М. С. Міріманова, В. Л. Черненко; взаємозв'язок толерантності, національної свідомості та психології досліджують В. Г. Крисько, В. С. Мухіна, А. П. Садохін; методологія толерантності висвітлена в працях Л. А. Бойчак, Г. У. Солдатової, Р. В. Ткачева, О. Д. Шарова, Л. А. Шайгерової та ін.

Метою дослідження було вивчення толерантності як особистісної характеристики та формування її до сімей, які виховують дітей з особливими потребами.

Для практичного опрацювання обраної проблеми

було сплановано і проведено емпіричне дослідження. Базою дослідження було обрано ДНЗ Одеси та Одеської області. У психолого-педагогічному обстеженні брали участь батьки дітей (мати та батько). Вік респондентів від 23 до 36 років.

Дослідження складалось із 3-х етапів:

1-й – діагностичний,

2-й – проведення корекційних засобів щодо формування толерантності до сімей, які виховують дітей з особливими потребами,

3-й – контрольне обстеження та порівняння результатів.

Для виявлення сформованості толерантності до сімей, які виховують дітей з особливими потребами, було використано такі методики: «Індекс толерантності (Г. Солдатова, О. Кравцова, О. Хухлаєв, Л. Шайгерова), «Опитувальник для вимірювання толерантності» (В. Магун, М. Жамкоч'ян, М. Магура), «Методика діагностики загальної комунікативної толерантності» (В. Бойко) [5].

На першому (діагностичному) етапі з'ясували, що дослідження толерантності свідчать про переважно низький рівень її сформованості. Це дало підставу розробити та впровадити корекційну програму для формування толерантності до сімей, які виховують дітей з особливими потребами, що складається з тренінгових вправ кількох різних тренінгів.

Соціально-психологічний тренінг (СПТ). Дослідження, проведені останнім часом соціальними психологами, показують, що СПТ може бути використаний для корекції особистісних якостей людини [3]. Базові методи СПТ складають групова дискусія та ігрові методи. Групова дискусія

як метод СПТ є колективним обговоренням якоїсь проблеми з метою дійти загальної думки в ній. В ході дискусії відбувається зіставлення думки з проблемою, що дискутується. Серед ігрових методів СПТ найбільше розповсюдження одержали метод ділової гри і метод ролевої гри.

Тренінги «Толерантне спілкування», «Тренінг толерантності». Мета - ознайомлення учасників із видами спілкування; навчання їх прийомів активного спілкування; формування навичок толерантного спілкування [4].

Дослідники цієї проблеми однастайні, що доросла (зріла) толерантність закладається в дитинстві [3, 4].

Після проведення корекційної програми з формування толерантності до сімей, які виховують дітей з особливими потребами, було проведено контрольне її вимірювання за певними методиками. Для аналізу підсумків корекційної програми проведено порівняння результатів до та після її використання. Для наочності порівняльна характеристика відсоткового співвідношення рівнів індексу толерантності за шкалою «соціальна толерантність» представлена на рисунку 1.

Як видно з рисунку 1., високий рівень індексу толерантності за шкалою «соціальна толерантність» був 16,3%, а після проведення корекційної програми став 44,2%, тобто збільшився на 27,9% (у 2,7 рази). Середній рівень був 20,9%, а став 30,2%, тобто збільшився на 9,3% (в 1,4 рази). Низький рівень був 62,8%, а став 25,6%, тобто знизився на 37,2% (у 2,5 рази).

Таким чином, на діагностичному етапі (1-му) переважний рівень індексу толерантності за шкалою «соціальна толерантність» був низький, а після проведення корекційної програми став високим.

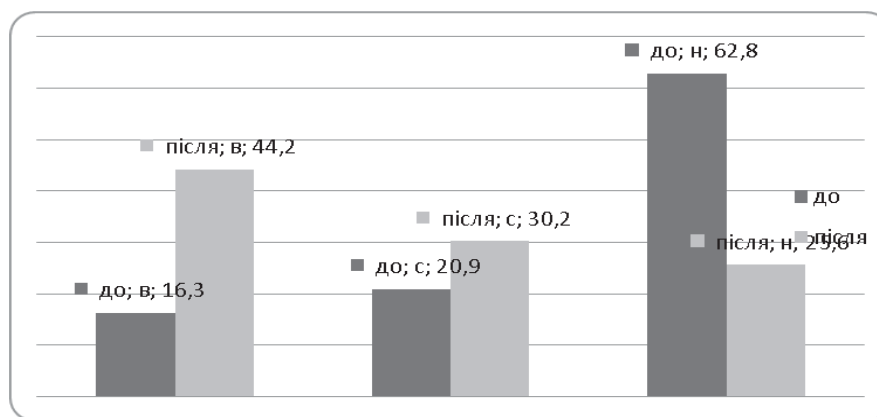

Рис.1. Порівняльне відсоткове співвідношення рівнів індексу толерантності за шкалою «соціальна толерантність» (1 та 3 етапи).

Для наочності порівняльна характеристика відсоткового співвідношення рівнів індексу

толерантності за шкалою «толерантність як риса особистості» представлена на рисунку 2.

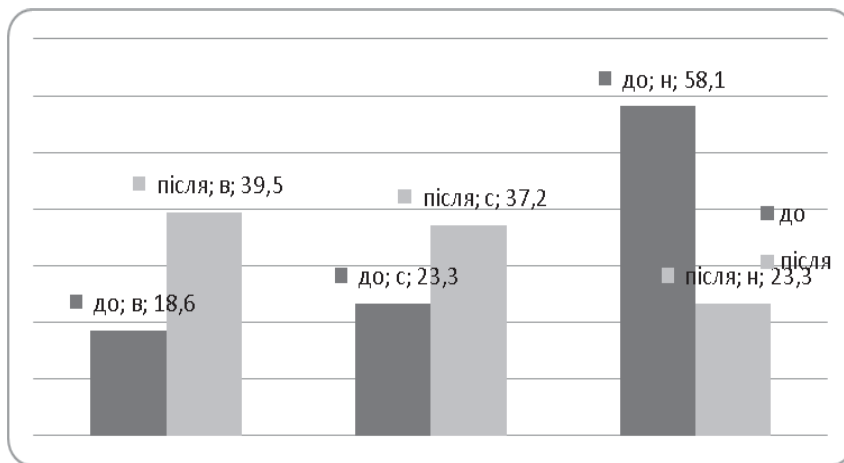

Рис.2. Порівняльне відсоткове співвідношення рівнів індексу толерантності за шкалою «толерантність як риса особистості» (1 та 3 етапи).

Як видно з рисунку 2., високий рівень індексу толерантності за шкалою «толерантність як риса особистості» був 18,6%, а після проведення корекційної програми став 39,5%, тобто збільшився на 20,9% (у 2,1 рази). Середній рівень був 23,3%, а став 37,2%, тобто збільшився на 13,9% (в 1,6 рази). Низький рівень був 58,1%, а став 23,3%, тобто знизився на 34,8% (у 2,5 рази).

Таким чином, на діагностичному етапі (1-му) переважний рівень індексу толерантності за шкалою «толерантність як риса особистості» був низький, а після проведення корекційної програми став високим.

Для наочності порівняльна характеристика відсоткового співвідношення рівнів толерантності представлена на рисунку 3.

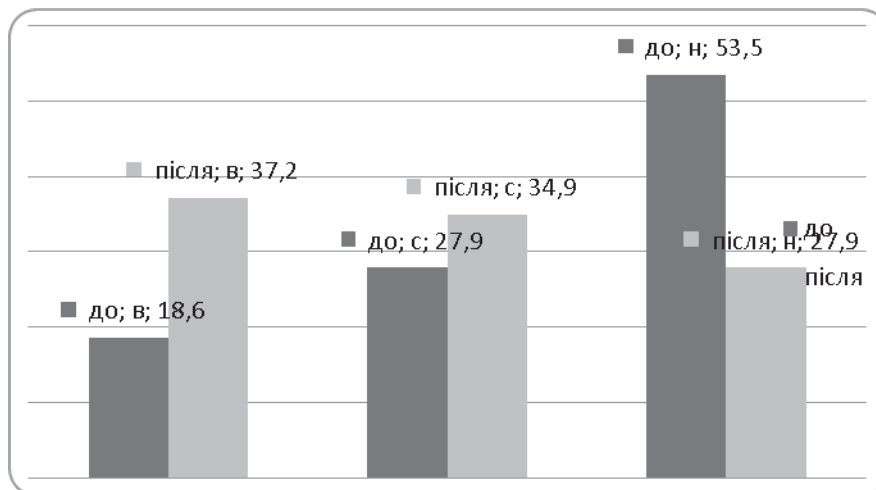

Рис.3. Порівняльне відсоткове співвідношення рівнів толерантності (1 та 3 етапи)

Як видно з рисунку 3., високий рівень толерантності «вимірювання толерантності» був 18,6%, а після проведення корекційної програми став 37,2%, тобто збільшився на 18,6% (у 2 рази). Середній рівень був 27,9%, а став 34,9%, тобто збільшився на 7% (в 1,2 рази). Низький рівень був 53,5%, а став 27,9%, тобто знизився на 25,6% (майже у 2 рази).

Таким чином, на діагностичному етапі (1-му) переважний рівень вимірювання толерантності був низький, а після проведення корекційної програми

став високим.

Для наочності порівняльна характеристика відсоткового співвідношення рівнів комунікативної толерантності представлена на рисунку 4.

Як видно з рисунку 4., високий рівень комунікативної толерантності був 20,9%, а після проведення корекційної програми став 30,5%, тобто збільшився на 9,6% (в 1,4 рази). Середній рівень був 30,2%, а став 48,8%, тобто збільшився на 18,6% (в 1,6 рази). Низький рівень був 20,9%, а став 48,8%, тобто знизився на 27,9% (у 2,3 рази).

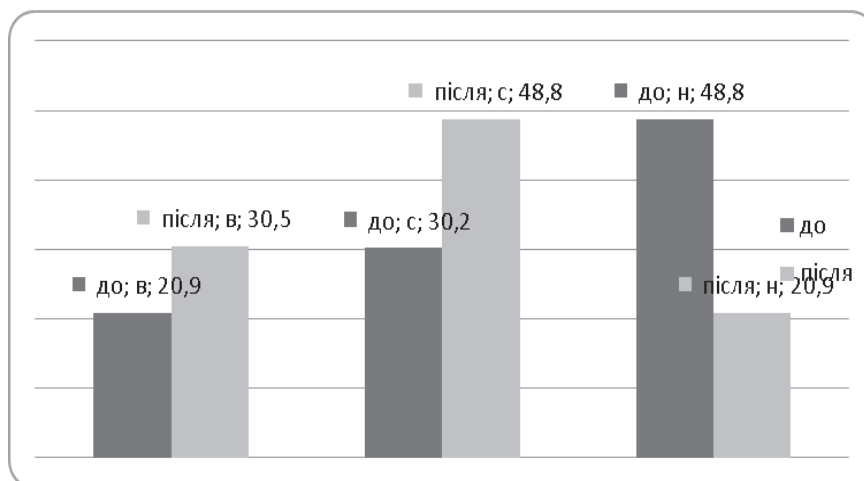

Рис.4. Порівняльне відсоткове співвідношення рівнів комунікативної толерантності (1 та 3 етапи)

Таким чином, на діагностичному етапі (1-му) переважний рівень комунікативної толерантності був низький, а після проведення корекційної програми став високим.

На підставі проведеного емпіричного дослідження дійшли таких висновків:

1. Встановлено на 1-му (діагностичному) етапі дослідження, що показники толерантності виявились переважно на низькому рівні. Це дало підставу розробити та впровадити корекційну програму для формування толерантності до сімей, які виховують дітей з особливими потребами, яка передбачала тренінгові вправи.
2. Виявлено, що високий рівень індексу толерантності за шкалою «соціальна толерантність» після проведення корекційної програми збільшився на 27,9% (у 2,7 рази). Середній рівень збільшився на 9,3% (в 1,4 рази). Низький рівень знизився на 37,2% (у 2,5 рази). Тобто на діагностичному етапі переважний рівень індексу толерантності за шкалою «соціальна толерантність» був низький, а після проведення корекційної програми став високим.
3. Визначено, що високий рівень індексу толерантності за шкалою «толерантність як риса особистості» після проведення корекційної програми збільшився на 20,9% (у 2,1 рази). Середній рівень збільшився на 13,9% (в 1,6 рази). Низький рівень знизився на 34,8% (у 2,5 рази). Тобто на діагностичному етапі переважний рівень індексу толерантності за шкалою «толерантність як риса особистості» був низький, а після проведення корекційної програми став високим.
4. Досліджено, що високий рівень вимірювання толерантності після проведення корекційної програми збільшився на 18,6% (у 2 рази). Середній рівень збільшився на 7% (в 1,2 рази). Низький рівень знизився на 25,6% (майже у 2 рази). Тобто, на діагностичному етапі переважний рівень вимірювання толерантності був низький, а після проведення корекційної програми став високим.
5. Доведено, що високий рівень комунікативної толерантності після проведення корекційної програми збільшився на 9,6% (в 1,4 рази). Середній рівень збільшився на 18,6% (в 1,6 рази). Низький рівень знизився на 27,9% (в 2,3 рази). Тобто, на діагностичному етапі переважний рівень комунікативної толерантності був низький, а після проведення корекційної програми став високим.

Звісно, що такі суттєві зміни відбулися під впливом проведеної корекційної програми, їх наслідки можуть бути недовготривалими, для цього потрібна більш довгострокова робота.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бардиер Р. Л. Социальная психология толерантности / Р. Л. Бардиер. – СПб.: «ПИТЕР», 2005. – 248 с. – (Серия «Мастера психологии»).
2. Грива О. А. Толерантність в процесі становлення молоді в умовах полікультурного середовища: дис. ... д-ра філос. наук: 09.00.10 / Ольга Анатоліївна Грива. – К.: АПН України, Ін-т вищ. освіти, 2008. – 417 с.
3. Мацковский М. С. Толерантность как объект социологического исследования / М. С. Мацковский // Межкультурный диалог: исследования и практика / под ред. Г.В. Солдатовой, Т.Ю.Прокофьевой, Т.Л. Лютой. – М.: Центр СМИ МГУ им. М.В.Ломоносова, 2004. – 212 с.
4. Мубинова З. Ф. Педагогика этичности и толерантности: теория, практика, проблемы / З. Ф. Мубинова. – Уфа: Изд-во Башкир. ун-та, 2000. – 136 с.
5. Психодиагностика толерантности личности / под ред. Г. В. Солдатовой, Л. А. Шайгеровой. – М.:Смысл, 2008. – 172 с.

Светлана Александровна Прокофьева-Акопова,
кандидат психологических наук, доцент,
доцент кафедры семейной и специальной педагогики и психологии,
Государственное учреждение «Южноукраинский национальный
педагогический университет имени К. Д. Ушинского»,
ул. Старопортофранковская, 26, г. Одесса, Украина

ФОРМИРОВАНИЕ ТОЛЕРАНТНОСТИ К СЕМЬЯМ, КОТОРЫЕ ВОСПИТЫВАЮТ ДЕТЕЙ С ОСОБЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ

Актуальность проблемы формирования толерантности в обществе обосновывается тем, что с каждым днем мир становится более жестоким. Многочисленными в обществе становятся акты нетерпимости, насилия, терроризма, агрессивного национализма, расизма, антисемитизма и дискриминации национальных, этнических, религиозных и языковых меньшинств, беженцев, рабочих-мигрантов, иммигрантов и социально наименее защищенных групп. Участились также акты насилия и запугивания отдельных личностей, которые реализуют свое право на свободу мысли и высказывания убеждений. Наблюдается рост сепаратизма и экстремизма. Особенно это представляет угрозу детской и молодежной среде, поскольку в этом возрасте психика еще не окрепла, у ребенка отсутствует жизненный опыт. Не всегда дети могут отличить, какие моральные ценности им навязывают. Взаимная нетерпимость, злоба, агрессивность все чаще присущи детской и молодежной среде. В значительной степени в этом виновны средства массовой информации и социальное окружение детей и подростков.

В статье обосновано исследование формирования толерантности к семьям, которые воспитывают детей с особыми потребностями, отражена толерантность как личностная характеристика, толерантность как система установок и ценностей личности, толерантность в процессе коммуникации, основные компоненты понятия толерантности; рассмотрена семья как ячейка общества и социально-психологический аспект формирования толерантности в обществе.

Целью исследования было изучение толерантности как личностной характеристики и формирования ее к семьям, которые воспитывают детей с особыми потребностями. В процессе исследования родителей детей (возраст респондентов от 23 до 36 лет) были выявлены уровни индекса толерантности по шкалам «социальная толерантность» и «толерантность как черта личности», а также уровни коммуникативной толерантности. На основании психодиагностического исследования было определено, что по всем показателям исследования толерантности свидетельствуют о преимущественно низком уровне ее сформированности. Это дало основание разработать и внедрить коррекционную программу для формирования в обществе толерантности к семьям, которые воспитывают детей с особыми потребностями, которая состоит из тренинговых упражнений нескольких разных тренингов.

Проведение психокоррекционных мероприятий позволило предположить, что уровни толерантности в процессе ее формирования повысятся, что и было доказано последующей контрольной диагностикой.

Анализируя полученные результаты, стоит обратить внимание на то, что за время, на протяжении которого длилась апробация предложенной системы коррекционных мероприятий, определенные изменения произошли практически по всем диагностируемым показателям. Так, показатель индекса толерантности по шкале «социальная толерантность» увеличился в 2,7 раза, индекса толерантности по шкале «толерантность как черта личности» увеличился в 2,1 раза, высокий уровень измерения толерантности увеличился в 2 раза, а высокий уровень коммуникативной толерантности увеличился в 1,4 раза.

Таким образом, можно сделать вывод, что динамика формирования в обществе толерантности к семьям, которые воспитывают детей с особыми потребностями, наблюдается.

Ключевые слова: толерантность как личностная характеристика, толерантность как система установок и ценностей личности, компоненты толерантности, семья как ячейка общества, формирования толерантности.

Svetlana Prokofieva-Akopova,
Candidate of Psychological Sciences (Ph.D. in Psychology),
Associate Professor at the Faculty of Family and Special Pedagogy and Psychology,
State institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky»
26, Staroportofrankivska Str., Odessa, Ukraine

THE FORMATION OF TOLERANCE TOWARDS FAMILIES THAT RAISE CHILDREN WITH SPECIAL NEEDS

The urgency of the problem of the formation of tolerance in society is justified by the fact that every day the world becomes more cruel. Acts of intolerance, violence, terrorism, aggressive nationalism, racism, anti-Semitism and discrimination of national, ethnic, religious and linguistic minorities, refugees, migrant workers, immigrants and socially least protected groups are becoming widespread in society. Acts of violence and intimidation of individuals who have exercised their right to freedom of thought and expression of belief have also become more frequent. There is an increase in separatism and extremism. This is especially a threat to the children's and young people's environment, because at this age the psyche is not yet strong, the child has no life experience. Not always children

can tell which moral values they impose. Mutual intolerance, anger, aggressiveness are increasingly inherent in children's and youth's environment. To a great extent, the mass media and the social environment of children and adolescents are guilty of this.

The study of the formation of tolerance towards the families that raise children with special needs is substantiated in the article; tolerance as a personal characteristic, tolerance as a system of attitudes and values of an individual, tolerance in the process of communication, the main components of the concept of tolerance is reflected; the family as a cell of society and the socio-psychological aspect of the formation of tolerance in society is considered.

The aim of the study was to study tolerance as a personal characteristic and ways of its formation towards the families that raise children with special needs. In the research process of children's parents (the age of the respondents varied from 23 to 36 years), the levels of the tolerance index according to the scales «social tolerance» and «tolerance as a personality trait» were revealed, as well as the levels of the communicative tolerance. On the basis of psychodiagnostic research, it was determined that all tolerance indicators showed a predominantly low level of its formation. This gave grounds to develop and introduce a corrective program for the formation of tolerance in the society towards the families that raise children with special needs which consists of training exercises within several different trainings.

Carrying out psycho-corrective measures allowed us to assume that the levels of tolerance in the process of its formation will increase, which was proved by the subsequent control diagnostics.

Analyzing the results obtained, it is worth paying attention to the fact that during the application time of the proposed system providing corrective measures certain changes occurred practically within all diagnosed indicators. Thus, the index of tolerance according to the scale of «social tolerance» has increased by 2,7 times, the tolerance index according to the scale «tolerance as a personality trait» has increased by 2,1 times, a high level of tolerance measurement has doubled (increased by 2 times), and a high level of communicative tolerance has increased by 1.4 times.

Thus, it can be concluded that there has been observed some dynamics of the formation of tolerance towards the families that raise children with special needs in society.

Key words: tolerance as a personal characteristic, tolerance as a system of attitudes and values of an individual, components of tolerance, the family as a cell of society, the formation of tolerance.

Подано до редакції: 20.09.2017 р.

Рекомендовано до друку: 10.11.2017 р.

Рецензент: д.пед.н., професор А. М. Богуш